

Yeni Araştırmaların Işığında Armin Vmbry'nin Eski Macar Tarihi ile İlgili Görüşleri

stvn Zimonyi
Szeged Üniversitesi
Orta ağ Tarihi Bölümü
zimonyi@hist.u-szeged.hu

Vmbry 1895 yılında eski Macar tarihi üzerine görüşlerini açıkladığı "Macarların Ortaya ıkışı ve çoğalışı" adlı kitabını yayımlar.¹ 1914 yılında yayınlanan son eserinde de konuyla ilgili görüşünü değiştirmez.² çalışmamda 1895 yılında yayımlanan kitabı temel alarak günümüzde Vmbry'nin düşüncesinin kimi ögelerinin ne derece güncel olduğunu inceleyeceğim. Vmbry'nin çalışmalarındaki eski Macar tarihiyle ilgili bölümleri son zamanlarda Istvn Vsry ve Mihly Dobrovits inceler.³

Vmbry'nin görüşünün temel çizgilerini genel hatlarıyla anlatmak istediğimizde önce günümüzde de yaşayan ve etkisini sürdüren sorunla karşı karşıya kalıyoruz. Vmbry'nin kitabı şu tümceyle başlar: „eşitli akraba ve yabancı jeolojik elementlerin hızla üzerine yapıştığı ve öz yapının yalnızca analizle bilinebildiği, dağdan akan derenin sürüklediği taş gibi ...“⁴ Doğal bilimler alanından yapılan benzetme her zaman etkilidir, çünkü uygun modellerle aynı doğruluğa ulaşılacağını telkin eder. Doğal bilimleri bu şekilde bir referans olarak kullanmak mümkün. Bu görüş günümüzde yaşamakta ve benzer analogik çıkarımlar yapan pek çok eski tarihle uğraşan biliminsanı bulunmakta. Csand Blint, Macar halkının ortaya çıkışıyla ilgili olarak Patrick Geary'nin benzetmesine atıf yapar: „etnogen, kaynaktan okyanusa kadar giden bir nehir değildir ve adı pek çok ülkeden geçerken benzer de olsa, içinde akan suların bileşimi, deltada kaynaktan çıkana benzemez.“⁵

Eski tarihçiler arasında da doğal bilimlerin sunduğu verilerle Macarların etnogeninin belirlenmesinin mümkün olacağı beklentisi vardı. Eskiden kan, günümüzde ise DNA sonuçlarından bulgu bekleniyor. Bu incelemelerin sonuçlarının bir bölgenin halkıyla ilgili önemli ve değerli veriler sunduğu, pek çok kez açıklığa kavuşmuş ya da bu veriler, kimi kez bir mezalıktaki akrabalık ilişkisini belirlemede kullanışlı olmuşsa da, bir halkın etnik yapısını belirlemede ipuçları bile vermemektedir.

¹ Bu bildiri de Dunaszerda'da yayımlanan kitap kullanılmıştır: Vmbry 2003.

² Vmbry 1914.

³ Vsry 2008, 191-196; Dobrovits 2003, 371-393.

⁴ Vmbry 2003, 5.

⁵ Blint 2006, 295.

Ayrıca bir halkın oluşumunu taş ya da nehir ile modellediğimizde bunun zorluğunu kanıtlanmak için taş ya da nehrin deltasındaki suyun incelenmesinin yeterli olmayacağı, toplum bilimsel bakımdan da taşın ya da nehrin kendi hakkında ne düşündüğünü de ortaya koymak gerek.

Vámbéry, halk kavramı saptamasını üç temel ögeye dayandırır: 1. dilsel akrabalık; 2. antropolojik özellikler; 3. halk ruhu ya da halk psikolojisi. Vámbéry'nin görüşüne göre, antropolojik araştırmalar dilsel verilerden daha kesin ipuçları sunar, ama bunun da sınırları bulunmakta. Amaca ulaşmak için ise en yararlı bilim halk psikolojisi, yani halk ruhu araştırması.

Vámbéry, tarihi oluşum sırasında çeşitli etniklerin birbirleriyle karıştığını, bu yüzden yalnızca karışık halkların olduğunu kesin olarak bilir. Macarlar da bunların arasında yer alır: „Bu karışık halkın Fin Ugor kökeni konusunda en küçük bir kuşku bile yok, ama tarih boyunca bir akraba halk içinde eridi ve şimdi önümüzde alacalı gibi etnik karışım duruyor.”⁶ Vámbéry aynı zamanda bu saptamasının hem tarihçiler hem de dilciler yönünden soru işaretiyle karşılandığını belirtir: „... kronik yazarları alacalı masal-karmaşasından yanılarak yurt kuran Macarlarda bağdaşık, büyük ulusal vücut görmek ister, onların görüşleri de dilsel kanıtlardan yola çıkarak günümüzdeki Macarların atalarında saf Ugor kavmini keşfetmek ve egemen ulusal unsur olarak bunu rol aldirmek isteyenler gibi hatalıdır.”⁷ Vámbéry 1914'te yayımlanan eserinde karışık halkla ilgili tezinin Macar halkının hoşuna gitmediğini belirtir.⁸ Günümüzde artık bu terimi kullanmıyoruz, ama yine de Macarların ortaya çıkmasıyla ilgili çeşitli etnik öğelerden konuşuyoruz.

Görgy Györffy 1948'de Macaristanda yazılan Latince kroniklerdeki eski Macar tarihiyle ilgili verileri incelediği bir monografi yazar, 1993'te gözden geçirip yeniden yayımlar. Györffy'e göre kronikler, yalnızca titiz eleştirel değerlendirmeden ve Bizans İmparatoru Konstantin VII Porfirogenetos, Ceyhani ile diğer çağdaş Yunan, Latin ya da Müslüman kaynaklardaki verilerle uyuştuktan sonra kullanılabilir.⁹ Demek ki Vámbéry, Macar kroniklerinin bağdaşık ulus ve şanlı yurt kuran tablosuna değer verilemeyeceğini ve tarihsel olarak doğrulanamayacağını söylerken haklıdır.

Vámbéry'nin çalışmalarının en kritik noktası, dil akrabalığıyla ilgili görüşleridir.¹⁰ Vámbéry sonraki kuşaklar tarafından Ugor-Türk Savaşı olarak adlandırılan tartışmada

⁶ Vámbéry 2003, 9.

⁷ Vámbéry 2003, 29.

⁸ Vámbéry 1914, 7.

⁹ Györffy 1993, 3-4.

¹⁰ Pusztay 1977; Sinkovics 2002, 89-97.

yenilgiye uğrar, çünkü Macarcanın Türk akrabalığı kanıtlanamaz ve düşmanları Macar dilinin Fin-Ugor dillerinden olduğunu başarıyla açıklar. Vámbéry 1896'da Fin-Ugor akrabalığını kabul eder, ama dil akrabalığının etnik akrabalıkla özdeşleşebilir olduğunu kabul etmez.¹¹ Vámbéry aynı zamanda bir tür artçı savaş sürdürür ve savunulamaz bir hipotez olarak Macarcanın Ugorca-Türkçe karışık bir dil olduğunu ortaya atar.

Modern dilbilimde dillerin karşılaştırılmasında üç temel yöntemden söz edilebilir: 1. Dillerin akrabalık derecesini saptayan aile ağacı modeli; 2. kopyalamayı konu alan dil ilişkileri, kopyalama iki dilin teması ya da bölgesel olgu, yani uzun süre coğrafi aynılığın etkisiyle olabilir; 3. evrensellekle, yani diller arasındaki ortaklık ve benzerlikle uğraşan dil tipolojisi, bu ortaklık ve benzerlikler ne akrabalıkla ne de ilişkiyle açıklanabilir. Her üç yaklaşım, yöntem bakımından eşdeğerdir ve birini diğer ikisine karşı mutlaklaştırma mümkün değildir.¹² Vámbéry'nin görüşünün tersine, demek ki Macar dilinin Fin-Ugor dillerinin Ugor kolunda olduğu kanıtlanabilir ve Türk etkisi, dil ilişkisi yöntemiyle araştırılabilir.

Ama bilimsel yayınlarda ve halkın genelinde Macar dili Fin-Ugor dili olduğuna göre, Macarların Fin-Ugor olduğu düşüncesi günümüzde de yaşamakta, yani dil akrabalığı halk akrabalığıyla karıştırılmaktadır. Oysa Vámbéry dil akrabalığının etnikle özdeşleştirilemeyeceğine dikkat çekmişti. Bu konuya girmeden önce dilbilimsel rekonstrüksiyonla da yüzleşmek gerek, çünkü eski Macar dilini Fin-Ugor karşılaştırmalı dilbilimi ve alıntı sözcük araştırmaları sonuçlarıyla yeniden kurmak mümkündür. Dilbilimciler, rekonstrüksiyonu yapılan temel dilin bilimsel bir model mi, yoksa gerçek bir dil mi olduğu konusunda tartışmakta, demek ki rekonstrüksiyon yapılan temel dil durumunda da bir zamanlar yaşayan bağımsız bir dilden mi söz edildiği kuşkusuz ortaya çıkıyor.

Dil ve etnik ilişkisine geri dönecek olursak, dil akrabalığı kavramı dilleri karşılaştırma araştırmalarında kullanılan eşit değerdeki üç yöntemden biri olmakla birlikte, geçerliliğinin yalnızca bilim dışı dünyada sorgulanması bir alışkanlık. Aynı zamanda dil akrabalığını Vámbéry'nin de yazdığı gibi etnik akrabalıkla karıştırmak mantıksız. Bununla birlikte kavramlar, bilimsel bakış gerektiren çalışmalarda bile günümüzde de karıştırılıyor. Vámbéry'nin kavramına göre, Macar halkı dünyadaki pek çok halk gibi karışık bir halk, bu yüzden karışmış iki halkın birbiriyle akraba olduğu ciddi olarak düşünülemez. Ama günümüzde yalnızca bundan söz edilmediği açıkça görülmekte. Bir etnik grup, yüzlerce insandan oluşan sosyolojik anlamdaki büyük gruptur, demek ki üyeleri birbirini şahsen tanımaz, ortak biz-bilincini kan akrabalığı düşüncesi, yani ortak atadan gelme düşüncesi,

¹¹ Vámbéry 2003, 7.

¹² http://www.btk.mta.hu/images/08_Bakr%C3%B3_Nagy_Marianne.pdf

ortak kültür ve dil, kalıcı politik durum, yani tarihsel olarak ölçülebilir ortak yaşam garantiliyor. Biz-bilincinin oluşmasında karar verici öğelerden biri, kişisel ilişkilerin artık olmadığı büyük grubun, gerçek kan ilişkisine sahip küçük grup gibi düşünülmesidir, bu yüzden akrabalığın tümüyle düşünsel olduğu açıktır, demek ki grubun üyeleri gerçek olmadığı halde buna inanıyorlar. Bununla birlikte etnososyolojik anlamda iki etnik grubun akrabalığından söz etmek kavramsal olarak mümkün değil. Akrabalık düşüncesini „ulus dilinde yaşıyor” deyişi ile dil ve halk için Macar sözcüğünü kullanabilme durumu da güçlendiriyor. Böylece kavramlar, sık sık farkına varılmadan karışıyor ve Macar dili, bir Fin-Ugor dilidir yerine, hatalı olarak Macarlar Fin-Ugordur ya da Macarlar bir Fin-Ugor halkıdır deniyor. Bu elbette yalnız Macarlara özgü değil, Hint-Avrupa, German, Slav ve Türk halkları yoktur, yalnızca Hint-Avrupa, German, Slav ve Türk dilleri konuşan halklar vardır. Öyleyse Vámbéry, Macarların oluşmasında Fin-Ugor, Türk, İran ve Slav dili konuşan grupların pay sahibi olduğunu söylerken haklıydı.

Vámbéry antropoloji çalışmalarını dilbilimden daha değerli buluyordu, bunun nedeni dilbilim alanında aldığı haklı ve abartılı eleştirilerin etkisi olabilir. Antropoloji bilimi, fiziksel niteliklerin araştırılmasında etnik özellikler yerine, daha çok küçük bir bölgenin popülasyonundan söz eder. Kan ve DNA incelemeleri gibi yeni yöntemler yeni perspektifler sunuyor, ama etnik belirlemede yalnızca bu incelemelerden sonuç beklenemez.¹³

Vámbéry, „halk ruhunu” halkı belirleyen en önemli etken olarak görür: „Ulusumuzun vücudu pek çok şeyden oluşur, ama bir arada tutan ve yaşatan ruh, her zaman ve günümüzde de Macardır.”¹⁴ Vámbéry ulusal ruhun belirlenmesinde şu yedi özelliğe dayanır: 1. onur, ağırbaşlılık; 2. akıllılık; 3. görgü, saygınlık; 4. aristokratik gururluluk; 5. özgürlük sevgisi; 6. yurt sevgisi; 7. ulusal gurur.¹⁵ Vámbéry, ulusal karakteroloji araçlarıyla Macarların özünü belirlemeyi dener. Ama ulusal karakteroloji ulusal kültürün yalnızca belirli bir dönemdeki genel karakteristik çizgilerini gösterir. Vámbéry’nin anlatımında 1867 yılında Avusturya ile Macaristan arasında imzalanan antlaşmadan sonraki ilerlemenin ve kentli sınıfın gelişmesinin iyi yönleri yansıyor. 19. yüzyılın sonundaki halk psikolojisi 20. yüzyılda iki yönde ilerler. Tinsel tarih ve ulusal karakteroloji, Macar tarih yazımının merkezi sorunlarından biri olur, çünkü 20. yüzyıldaki Birinci ve İkinci Dünya Savaşı trajedilerini sonrasında açıklamak gerekti. (Örneğin tarihçi Gyula Szekfű ve toplum bilimci İstván Bibó’nun görüşleri.) Bunun yanı sıra 20. yüzyılda sosyal psikoloji, bazı toplulukların genel özelliklerini betimlemekle

¹³ Bálint 2008, 1166-1169.

¹⁴ Vámbéry 2003, 222.

¹⁵ Vámbéry 2003, 358-364.

uğraşmaya başlar. Ulusal kültürün farklı özellikleriyle öncelikle sterotip araştırmalar ve kültürel karşılaştırmalı psikolojisi ilgilenir.¹⁶

Vámbéry daha sonra Macarların halk ruhunun genel karakterlerine ulaşılabileceği kendine özgü tarihsel bir yapı kurar. Görüşüne göre Fin-Ugor halklarını kültürel çaba ve barışçıl yaşam biçimi karakterize ederken buna karşın Türkler savaşçı, fetihçi, vurucudur ve önemli tarihsel rol oynamıştır. Vámbéry'nin sisteminde Macarlar bu açıdan Türklerin ulusal ruh varisleridir. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Macarların oluşumunun etnik sorunuyla tarihi yönden József Deér uğraşır. Deér'in tinsel tarih anlayışı, bunu Alman tinsel tarihinden almış olsa da, bakış açısı yönünden Vámbéry ile uyuşur. Atlı göçebe yaşam biçimi, katmanlı teşkilat yapısı ve Tanrı'dan alınan hükümdarlık yetkisi üç temel özelliktir.¹⁷ Deér'in görüşünü Jenő Szűcs inandırıcı bir şekilde çürütür.¹⁸ Demek ki bir ulusun kültürel özelliklerin var olduğu konusunda kuşku yok, ama bu özelliklerin yalnızca kısa bir tarihi dönem için geçerli olduğu kabul edilir. Öyleyse Macarların oluşumundan günümüze dek değişmeden kalan tipik ulusal özellikleri aramak, tarihsel olarak kabul edilemez bir hipotezdir.¹⁹

Vámbéry'nin bakış açısında günümüzde de kafa karıştırıcı önemli bir kavramsal bağlantı bulmakta. Türk hemen hemen her durumda „göçebe” anlamında kullanılıyor. Göçebe yaşam tarzının ortaya çıkması ve yayılmasıyla birlikte Avrasya bozkırında bağımsız ekonomik, toplumsal ve politik düzen de oluşmuştur. Klasik göçebe yaşam biçimi İskitlerle başlar ve ilk büyük imparatorluğu MÖ 2. yüzyılda Hiung-nu-lar kurar. Moğolistan'dan Kırım'a kadar Avrasya'ya yayılan ilk göçebe imparatorluğunu 6. yüzyılın ortasında kuran da Türklerdir. Bu imparatorluğun Doğu Avrupa bozkırındaki ardılı Hazar Kağanlığı. Göçebe halklar genel olarak büyük oranda benzer örnek üzerine inşa edilir. Macarların oluşması açısından 6-9. yüzyıl önemlidir, demek ki Macar boy birliği göçebe çevrede ve göçebe örneği izleyerek sağlamlaşır. Göçebe imparatorluklarını Türk dili konuşan halklar oluşturduğu ve yönettiği için, Árpád'ın Macar boy birliğininin göçebe özelliklerinin Türk örneğini izlediği, yani Türk tipi halk olduğu düşünülür. Dilsel bir veri göçebe kavramla karıştırıldığı için bu hatalıdır. Bu, Sovyet sisteminin ekonomik, toplumsal ve politik bakımdan Macaristan'da da yönetimde uygulandığı, kurulmasında ve işleyişinde Rusların egemen olduğu 1948 ve 1990 yılları arasında Macar halkının Rus olduğunu ya da Rusça konuşabileceğini söylemek kadar anlamsızdır.

¹⁶ Hunyady 2001, 7-50.

¹⁷ Deér 1938, 5-34.

¹⁸ Szűcs 1997, 102-103.

¹⁹ Szűcs 1984, 173-178, 283-326.

Vámbéry'nin eski tarih anlayışının özü, Ugor-Türk halklarının Hun ve Avar göçleriyle Karpat Havzası'na geldiği ve Ugor ögenin Fin-Ugor dilini konuştuğudur. Buna karşın Árpád Boyu Türk'tür ve Karpat Havzası'nda Árpád Macarları dilini değiştirmiştir. Ama Vámbéry'nin ölümünden sonra, Macarların oluşumunun 5-9. yüzyıllar arasında Volga bölgesinde ve Doğu Avrupa bozkırında olduğu ve Árpád Macarlarının başat dilinin Fin-Ugor kökenli, önemli derecede Türk etkisine uğrayan Macarca olduğu görüşü üstünlük kazanır.²⁰

Aynı zamanda Fin-Ugor dili konuşan Macarların 9. yüzyılın sonundan önce Karpat Havzası'na yerleştiği görüşü çeşitli şekillerde yeniden baş gösterir. Gyula László'nun geniş çevrede kabul gören ikili yurt kurma teorisine göre 680'li yıllarda geç Avarlarla ciddi sayıda bir Macar göçü olmuştur.²¹ Béla Miklós Szöke ise Macarların 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra Tuna-Tisza arasında olduğunu ortaya atar.²² Demek ki Vámbéry'nin Fin-Ugor Macarların 895'ten önce Karpat Havzası'na yerleştiği düşüncesi yeniden ortaya çıkar, ama şu anki bilgilerimize göre bunu ne doğrulayabiliyor ne de yalanlayabiliyoruz.

İlginç bir şekilde Vámbéry'nin antitezi de bilimsel yayınlarda görünür. Bu düşüncenin arkasında Macarları 830'lu yıllarda Volga bölgesinden Karadeniz'e göç ettirme teorisinin Türkçe öğelerin alınması için çok dar bir süre, yani yaklaşık 60 yıl olduğu görüşü vardır. Bu yüzden Gyula Kristó, daha sonra onu izleyerek arkeolog Attila Türk, Macar diline Türkçe alıntı sözcüklerin büyük bir kısmının yurt kurma zamanında Karpat Havzası'nda yaşayan ve Türk dilli olduğu sanılan Avarlardan alındığını savunur. Öyleyse de Árpád Macarlarının Fin-Ugor dilli oldukları açıktır.

Vámbéry, Karpat Havzası'nda biçimlenen Macarlarla ilgili olarak günümüzde de aküel olan başka iki sorunla daha uğraşır. Vámbéry, Slav dilli halkların görünmesini Avar Çağına koyar, Macar-Slav dil ilişkisini de o dönemden başlatır. Alıntılanan Slavca sözcük hazinesinin Hıristiyanlığı kabul etme ve yeni tür devlet kurmayla ilgili ilginç sonuçları vardır. Macar dilinin erken Türk ve erken Slav alıntı sözcük hazinesi, yeni bulgular ışığında modern karşılaştırmalı tarih yönünden acilen incelenmelidir.

Vámbéry, Árpád'la gelen Macarların sayısını 30 000, Karpat Havzası'nın nüfusunu ise 3-400 000 kişi olarak tahmin eder. Bunlardan % 80 kadarının Slav, % 20 kadarının ise Ural-Altay dilli Avarlar olduğunu düşünür. Árpád Macarları Türk dilli olduğu için Avarların dilini Macar olarak adlandırır ve Árpád halkının Türk dili, dil değişimi sırasında bu dilde erir.²³

²⁰ Fodor 1975, 2009; Róna-Tas 1986, Kristó, Makk 2001.

²¹ László 1978.

²² http://www.btk.mta.hu/images/02_Sz%C5%91ke_B%C3%A9la_Mikl%C3%B3s-ujabb.pdf

²³ Vámbéry 2003, 228, 231, 246.

Gyula Kristó son çalışmasında yurt kuranların sayısını 100 000, Karpat Havzası'nın yurt kurma öncesi nüfusunu ise 150-200 000 olarak verir, bu durumda oran 1:1,5-2,5'tur.²⁴

Özetle Vámbéry'nin eski Macar tarihiyle ilgili çalışmalarının günümüzde de yeniden okunmaya değer olduğunu söyleyebiliriz, çünkü onun tarafından ortaya atılan soruların bir çoğu günümüzde de aktüel ve Vámbéry'nin bazı yanıtları yeniden düşünmeye değer. Dili ve etniği ayırt etmek bugün de vazgeçilmez önemde, ayrıca Slavların rolünün yeniden değerlendirilmesine de gereksinim var.

Kaynaklar

Bálint Csanád, Az ethnosz a kora középkorban: *Századok*140 (2006), 277-347.

Bálint Csanád, Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél. *Magyar Tudomány* (2008)169:(10), 1166-1169.

Deér József, *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Budapest 1938.

Dobrovits Mihály, Utószó. In: Vámbéry Ármin, *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Dunaszerdahely 2003, 371-393.

Fodor István, *Verecke híres útján. A magyar nép őstörténete és a honfoglalás*. Budapest 1975. = In Search of a New Homeland. Budapest. 1982; = Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien. Budapest. 1982.

Fodor István, *Őstörténetünk és honfoglalás*. Kossuth Kiadó, 2009.

Györffy György, *Krónikáink és a magyar őstörténet*. (1948) Régi kérdések – új válaszok. Budapest 1993.

Hunyadi György, A nemzeti karakter talányos pszichológiája. *Nemzet-karakterológiák*. Budapest 2001, 7-50.

Kristó Gyula, Makk Ferenc, *A kilencedik és tizedik század története*. Magyar Századok. Pannonica Kiadó. 2001.

László Gyula, *Kettős honfoglalás*. Budapest 1978.

Pusztay János, *Az „ugor-török háború” után*. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből. Budapest 1977.

Róna-Tas András, *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.

Sinkovics Balázs, Vámbéry és a magyar-török rokonság: *Acta Historica* CXII, Szeged 2002, 89-98.

Szűcs Jenő, *Nemzet és történelem*. Budapest 1984.

²⁴ Kristó, Makk 2001, 92.

Szücs Jenő, *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szerk. Zimonyi I. Budapest 1997.

Vámbéry Ármin, *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Bp. 1895. = Dunaszerdahely 2003.

Vámbéry Ármin, *A magyarság bölcsőjénél*. Bp. 1914.

Vásáry István, Vámbéry és a magyar őstörténet. In: Vásáry István, *Magyar őshazák és magyar őstörténetek*. Bp. 2008, 191-196.